Vol 7 Issue 1 Feb 2017
ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary
Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

Mr. Dikonda Govardhan Krushanahari
Professor and Researcher ,
Rayat shikshan sanstha's, Rajarshi Chhatrapati Shahu College, Kolhapur.

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.org

INDIAN STREAMS RESEARCH JOURNAL

ISSN: 2230-7850
IMPACT FACTOR : 5.1651(UIF)
VOLUME - 7 | ISSUE - 1 | FEBRUARY - 2017

मुखवटा एक जिवंत शिल्प....
(यावर एक अभ्यास)

Sadanand Dadarao Choudhari
A. T. D. , Dip. A. Ed., M. F. A. , Contributory Lecturer in Department Of Fine Art RTM - Nagpur.

प्रस्तावना

मुखवटा हा प्रत्येक क्षेत्रात या ना त्या रूपाने वापरण्यात शेणारा शब्द आहे. उदा. एक चेहरे पे कही चेहरे लगाते है लोक । खोटा मुखवटा लावला असेही आपण म्हणतो. या मुखवट्याचे सर्वच क्षेत्रातील अतिशय मोलाचे कार्य आहे. प्रागैतिहासिक काळापासून आजपर्यंत मुखवटा चित्राच्या रूपाने किंवा तयार केलेला मुखवटा लावून वेगवेगळ्या करामती करणे हे पूर्वापार चालत आलेली कला आहे. मुखवटा हा शब्द मुख आणि वटा या दोन शब्दापासून तयार झाला. मुख म्हणजे तोंड आणि वटा म्हणजे त्यावर लावण्यात येणारे आवरण म्हणजे 'मुखवटा'. जगभर हा मुखवटा विविध माध्यमाच्या रूपाने, विविध आकाराच्या रूपाने सर्वत्र पहायला मिळतो. अश्या या मुखवट्याची निर्मिती कदाचित आपल्या सरंक्षणासाठी किंवा हिन्स्र पशूंना घाबरविण्याच्या हेतूने आपण काहही वेगळा मुखवटा लावून करामती केल्या तर तो प्राणी आपल्याला घाबरेल अशा प्रकारची संकल्पनो केली असावी व त्यामधूनच मुखवट्याची निर्मिती झाली.

मुखवटा शब्दाची निर्मिती

मुखवटा : मुखवटा मानवी चेहऱ्याचर चढविण्यात आलेले विशिष्ट आवरण म्हणजे मुखवटा. असा खरा मुखवट्याचा अर्थ मानायला हरकत नाही. मुखवटा शब्दाची निर्मिती नेमकी कधी झाली हे सांगता येणे कठीण आहे. परंतु पृथ्वीवर जेव्हापासून मानवाची निर्मिती झाली तेव्हापासून या शब्दाची निर्मिती झाली आहे. प्रागैतिहासिककालीन गुफेमध्ये मानवांनी काढलेल्या चित्रांमध्ये मुखवट्यांचे चित्र निर्माण केलेले दिसतात. मुख म्ळणजे चेहरा वटा म्ळणजे त्यावर लावण्यात येणारे आवरण मुख आणि वटा या दोन शब्दापासून 'मुखवटा' हा शब्द तयार झाला. या शब्दाची निर्मितीचा नेमका कालखंड कोणता आहे हे सांगता येणे अवघडच...परंतु

मुखवटा या शब्दाचा वापर मानवाच्या निर्मितीपासून तर आजपर्यंत या ना त्या रूपाने सर्वच क्षेत्रात आपल्याला पहायला मिळतो. हा शब्द जणुकाही आपल्याला सावलीप्रमाणे चिकटूनच आहे.

मुखवटा ऐतिहासिक आढावा

तसे पाहिले तर आपल्या रोजच्या आयुष्यात 'एक चेहरे पे कई चेहरे' लावलेले अनेक लोक आपल्याला भेटत असतात. त्यांचे हे 'कई चेहरे' म्हणजेच वेगळ्या अर्थाने मुखवटे; पण या धोकेबाज मुखवट्यांविषयी लिहिण्याचे प्रयोजन नाही. रंगांच्या बेधुंद बरसातीत प्रेक्षकांना चिंब न्हाऊ लागणारं 'नवरंग' चित्रपटातील ते सदाबहार लोकनृत्य सगळ्यांना नक्कीच आठवत असणार. 'मुझे समझो ना तुम भोली भाली रे...' असे म्हणत आपल्यासह सर्वांनाच बेधुंद नाचायला लावणाऱ्या त्या नृत्यगातात नायक-नायिकेसह महत्त्वाची भूमिका पेश केलीय ती मुखवट्यांनीच. इतकी वर्षे उलटली, तरी जाणत्या रसिकांच्या मनातून हे गीत पूसल्या गेले नाही, याच्या अनेक कारणांपैकी-मुखवट्यांमुळे साधण्यात आलेला दुहेरी कलात्मक परिणाम, हेही एक कारण होय.

कला व मनोरंजनाबरोबरच शैक्षणिक क्षेत्रातही महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावू शकणाऱ्या या मुखवट्यांचा थोडक्यात इतिहास पाहू - रंग भूमीच्या इतिहासात या मुखवट्यांना खुप महत्त्व आहे. प्राचीन ग्रिक रंगभूमीवर मुखवट्यांचा वापर प्रथम झाल्याचे मानले जाते, पण इजिप्तमध्ये तो त्याहीपूर्वी आला असण्याची शक्यता आहे. ग्रीकमध्ये संपन्नतेची देवता मानल्या जाणाऱ्या 'डिओनिसस'च्या उत्सवात, सुगीच्या वेळी मुखवटे घालण्याची प्रथा होती. आपल्याकडेही वेगवेगळ्या उत्सवाप्रसंगी मुखवटे घालून नृत्य करण्याची परंपरा आहे. नाटकात भूमिकेसाठी मुखवट्यांचा प्रथम वापर करण्याचे श्रेय ग्रीक शोकांतिकांचा उद्गाता 'थेस्पिस' या सहाव्या शतकातील कवीला जाते. नंतर रोमन लोकांनी रंगभूमीसाठी केलेल्या मुखवट्याच्या वापरातून 'कॉमेडिया डेल आर्ट'चा उगम झाल्याचे मानले जाते. ही कला पंधराव्या शतकात विकसित होवून एकोणिसाव्या शतकात नामशेष झाली.

नोह शैली :

पूर्वेला जपानमध्ये मुखवट्यांची 'नोह' शैली विकसित झाली. सुरवातीला धार्मिक कारणांपुरताच मर्यादित असलेला मुखवट्यांचा वापर नंतर रंगभूमीसाठीही झाला. 'डेगाकू नो नोव्ह' नावाची ही रंगभूमी इंग्रजीत 'फिल्ड म्युझिक परफॉर्मन्स' या नावाने ओळचली जाते. तेराव्या शतकात विकसित झालेल्या 'नोह'ची धाटणी चौदाव्या शतकापासून 'ओपेरा' प्रमाणेच झाली. याच काळात जपानी रंगभूमीवर लेखी रंगसूचना, वेशभूषा आणि भूमिका स्पष्ट करणारे मुखवटे आल्याचे मानले जाते; मात्र 'नोह' रंगभूमीत सर्वाधिक महत्त्व पटकावले ते मुखवट्यानेच.

भारतात रामायण किंवा अन्य धार्मिक कथांचे सादरीकरण करताना मुखवट्यांचा वापर प्रथम झाला. या महाकाव्याचे सादरीकरण सुमारे महिनाभर चाले. हीच प्रथा बाली आणि फिजीमध्येही पहावयास मिळते. चीनमध्येही नाटकासाठी मुखवट्यांचा वापर करण्याची परंपरा असून प्रामुख्याने धार्मिक नाटकांतच ती पहावयास मिळते.

मुखवट्याला 'जिवंत शिल्प (Live sculpture)मानले जाते. तांत्रिकदृष्ट्या याचा अर्थ, रंग भूमीच्या अवकाशात आकृतिबंध आणि अभिव्यक्ती बदलताना शिल्पाच्या सानिध्यातून बदलते आभास निर्माण करणे.

उत्तम प्रकारे तयार केलेला मुखवटा वेगवेगळ्या नटांच्या चेहऱ्यावर वेगवेगळा दिसतो; तसेच तो भूमिकेच्या जीवनातील प्रेरणा, लय आणि जीवनदृष्टी विषयी नटाला मार्गदर्शन करतो. असे हे कलाप्रांतात महत्त्वपूर्ण असलेले मुखवटे बनविण्यासाठी 'निओप्रिन' या इंडस्ट्रियल लॅटेक्स मिश्रणाचा वापर केला जातो. वाळवल्यानंतर हे मिश्रण काहीसे लवचिक राहते. 'निओप्रिन' आणि कातडी मुखवट्यांचे वजन सारखेच असते; मात्र 'निओप्रिन' चा मुखवटा अधिक टिकाऊ असतो.

मुखवट्याचे प्रकार

१) पूर्ण चेहऱ्याचा प्रकार (Full Face Mask) : या मुखवट्याआड नटाचा पूर्ण चेहरा लपतो. जेथे नटाला संवाद म्हणायचे नाहीत, तेथे प्रामुख्याने याचा वापर केला जातो. या मुखवट्याला भूमिका म्हणून स्वतःची अभिव्यक्ती असते.

२) अर्धा मुखवटा (Half Face Mask) : हा प्रामुख्याने कायिक अभिनयाद्वारे विनोद निर्मितीसाठी; तसेच जेथे नटाला संवाद म्हणावयाचे आहेत, अशा परिस्थितीत वापरला जातो. डोक्यापासून नाकापर्यंत असल्याने नटाचे ओठ संवाद म्हणण्यासाठी खुले राहतात.

३) सुशोभित मुखवटा (Decorative Face) : या मुखवट्यांची निर्मिती प्रामुख्याने शोभेची वस्तू म्हणून केली जात असली, तरी रंगभूमीवर ढग, पाऊस, सूर्य, प्राणी अशा भूमिका सजीव करण्यासाठीही ते प्रतिकात्मकरित्या वापरतात. या मुखवट्यांचा पृष्ठभाग गुळगुळीत असतो आणि चेहऱ्यावर वापरण्याच्या मुखवट्यापंक्षाही ते आकाराने लहान असतात.

मुखवटा अर्थ

माणसाने मुखवटे बनविणे केव्हा सुरू केले हे सांगणे कठीण आहे. परंतु गुहावासी माणसाने मुखवट्याबद्दल कल्पना केल्याचे गुहेतील भीत्तीचित्रांवरून दिसून येते, यात शंका नाही. भारतामध्ये मध्यप्रदेशातील भीमबेटका सकट जगभरात जे गुफाचित्रे मिळाली आहेत त्यात अनेक मुखवटे किंवा त्यांच्यासारख्या आकाराच्या संरचना मिळाल्या आहेत. बहुधा माणसाला पहिल्यांदा मुखवट्याची कल्पना बलशाली आणि हिंस्र पशूंना घाबरवण्यासाठी सुचली असावी. अशीही संभावना असू शकते की शिकारीच्या वेळी माणसांनी पशंचे चामडे आपल्या अंगावर आणि चेहरे आपल्या चेहऱ्यावर लावून स्वतःत शक्ती आल्याचा स्वतःलाच दिलासा दिला असावा. अन्य मनुष्य आणि पशूंना घाबरवण्यासाठीही मुखवटे आणि शरीरलेपनाचा वापर केल्याचीही शक्यत आहे. परंतु हळूहळू कालांतराने हाच प्रकार मनोरंजनाचे साधन म्हणून उपयोगात येऊ लागला. आजही आदिवासी नृत्यांमध्ये पशूंचे मुखवटे वापरण्यारण्याचे हेच कारण आहे.

असा हा मुखवटा सर्वांनाच या ना त्या रूपाने जणू सावली सारखा सोबतच आहे. म्हणून अशा या मुखवट्यांचे महत्त्व अनन्य साधारण आहे.

अशा या जगभर आपले अस्तित्व गाजवणाऱ्या मुखवट्याला जिवंत शिल्प म्हणणे योग्यच आहे असे मला वाटते.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org